

บทที่ ๒

ปทปรมบุคคลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ปทปรมบุคคลนี้เป็นหนึ่งในบุคคล ๔ จำพวก มีอุคฆฏัตถุญบุคคล เป็นต้น ที่ตรัสไว้ในอุคฆฏัตถุญสูตร ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้นำมาจับคู่กันกับดอกบัวเหล่าที่ ๔ ที่ท่านได้เพิ่มเติมเข้ามาภายหลังเพื่อเปรียบเทียบอธิบายความให้สอดคล้องกัน และชัดเจนยิ่งขึ้น เนื่องจากพระพุทธองค์ตรัสถึงดอกบัวเพียง ๓ เหล่าเท่านั้น มิได้ตรัสถึงดอกบัวเหล่าที่ ๔ ไว้แต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม เรื่องปทปรมบุคคลนี้มีปรากฏอยู่ในที่หลายแห่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งมีลักษณะความหมาย ดังหลักฐานที่จะพึงศึกษาต่อไปนี้

๒.๑ ปทปรมบุคคลในพระไตรปิฎก

ในอุคฆฏัตถุญสูตร สูตรที่ ๓ แห่งพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๑ พระพุทธองค์ทรงยกบุคคล ๔ ประเภท มีอุคฆฏัตถุญบุคคล เป็นต้น ขึ้นมาตรัสไว้เป็นเพียงหัวข้อ(อุทเทศ)เท่านั้น โดยมิได้ทรงอธิบาย(นิทเทศ) ความหมาย หรือตรัสถึงรายละเอียดอะไรที่เกี่ยวกับบุคคล ๔ ประเภท ดังกล่าวนี้ไว้เลย ดังข้อความต่อไปนี้ คือ

“จตุตาโรเม ภิกขเว ปุคฺคลา สนฺโต สํวิหฺขมานา โลกสุมี. กตฺเม จตุตาโร. อุคฺฆฏิตฺถญฺ วิปจิตฺถญฺ เนยฺโย ปทปรโม. อิม โข ภิกขเว จตุตาโร ปุคฺคลา สนฺโต สํวิหฺขมานา โลกสุมี.”^๑

ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ จำพวกไหนบ้าง คือ :-

- (๑) อุคฆฏัตถุญ (ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน)
 - (๒) วิปจิตถุญ (ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ)
 - (๓) เนยยะ (ผู้ที่พอจะแนะนำได้)
 - (๔) ปทปรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบท คือพยัญชนะ)
- ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก”^๒

^๑ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓๓/๑๘๗.

ส่วนในพระไตรปิฎก เล่ม ๓๖ ท่านยกบุคคล ๔ ประเภทนี้ เป็นเพียงหัวข้อไว้ในตอนต้น เช่นเดียวกัน คือ :-

“จตุกกอุทเทโส จตฺตารอ ปุคฺคลา.....อุคฺคฆฏิตฺตญฺญ, วิปฺลยจิตฺตญฺญ, เนยฺโย, ปทปรโม.”

ความว่า “จตุกกอุทเทโส (หัวข้อหมวด ๔) “บุคคล ๔ ประเภท คือ

๑. บุคคลผู้เป็นอุคคฆฏิตตญญ
๒. บุคคลผู้เป็นวิปลยจิตตญญ (วิปญจิตตญญ)
๓. บุคคลผู้เป็นเนยย
๔. บุคคลผู้เป็นปทปรมะ”^๔

จากนั้น ท่านได้อธิบายขยายความหมายของบุคคล ๔ ประเภทนี้ไว้ในตอนท้าย โดยเฉพาะประเภทปทปรมบุคคลนั้น ท่านได้อธิบายความไว้ว่า

“...กตโม จ ปุคฺคโล ปทปรโม ? ยสฺส ปุคฺคสฺส พหุํปิ สฺมโต พหุํปิ ภณฺโต พหุํปิ ธารยฺโต พหุํปิ วาจยฺโต น ตาย ชาตียา ธมฺมาภิสมฺมโย โหติ. อयํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ปทปรโม.”^๕ แปลว่า “บุคคลผู้เป็นปทปรมะ เป็นโณน บุคคลใด ฟังกี่มาก กล่าวก็มาก ทรงจำก็มาก บอกสอนก็มาก แต่ไม่ได้บรรลุธรรมในชาตินั้น บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้เป็นปทปรมะ”^๖

จากข้อความดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้ให้ความหมายไว้ในแง่ที่เกี่ยวกับความสามารถแห่งสติปัญญาในการบรรลุธรรมได้ในปัจจุบันชาตินั้นเป็นนัยสำคัญ หาใช่มุ่งเอาความสามารถในการเข้าถึงภูมิปัญญาทางคันถธุระ คือ การศึกษาเล่าเรียนทางปริยัติที่มาก หรือน้อยกว่ากันมาเป็นหลักตัดสินความเป็นปทปรมบุคคลไม่

๒.๒ ปทปรมบุคคลในอรรถกถา

ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา โดยเฉพาะอรรถกถาอุคคฆฏิตตญญสูตร สูตรที่ ๓ แห่งอังคุตตรนิกาย ซึ่งเป็นการอธิบายพระไตรปิฎกเล่ม ๒๑ ที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงแต่เพียงหัวข้อ พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวอธิบายความหมายของปทปรมบุคคลไว้ โดยท่านได้นำข้อความที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปุคคัลบัญญัติ พระไตรปิฎก เล่ม ๓๖ มาเป็นคำอธิบายของท่าน ซึ่งก็มีนัยแห่งเนื้อความเช่นเดียวกันกับคัมภีร์พระไตรปิฎกข้างต้นที่กล่าวมา ดังนี้ คือ:-

^๒ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

^๓ อภิ.ป. (บาลี) ๓๖/๑๓๔/./๑๑๑ ./๑๕๓.

^๔ อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๐(๕)/๑๔๒ .

^๕ อภิ.ป. (บาลี) ๓๖/๑๕๒.

^๖ อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๐(๕)/๑๔๒; ๑๔๘-๑๕๑/๑๘๖-๑๘๗.

“ตติเย จตุณฺณมฺปิ ปุคฺคณํ อิมินา สุตฺเตน วิเสโส เวทิตพฺโพ :-... ๆ เป ๆ... กตโม จ ปุคฺคโล ปทปรโม, ยสฺส ปุคฺคสฺส พหุํปิ สฺสนโต พหุํปิ ภณฺโต พหุํปิ ธารยโต พหุํปิ วาจยโต น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสฺมโย โหติ, อํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ปทปรโมติ”^๓ ความว่า ในสูตรที่ ๓ พึงทราบความแตกต่างกันแห่งบุคคลทั้ง ๔ ประเภท โดยสูตรนี้ ๆลฯ..บุคคลชนิดไหน ชื่อว่า ปทปรมะ คือ บุคคลใด แม้เล่าเรียนมาก พุคมาก ทรงจำได้มาก สอนคนอื่นได้มาก แต่ไม่บรรลุนิพพานในชาตินั้น บุคคลนี้ เรียกว่า ปทปรมะ

ข้อความนี้ ยังมีที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ที่มณิกายอรรถกถา เล่ม ๒ มัชฌิมนิกายอรรถกถา เล่ม ๒ สังยุตตนิกายอรรถกถา เล่ม ๑-๒ และคัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกาที่อธิบายอรรถกถาพระวินัย คัมภีร์อรรถกถาและฎีกาเหล่านี้ อธิบายพระไตรปิฎก ที่กล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกแล้วทรงเห็นว่ามิบุคคล ๓ ประเภทที่จะรู้ตามธรรมที่ทรงแสดงได้ เปรียบด้วยดอกบัว ๓ เหล่าแล้ว พระอรรถกถาจารย์เอาเรื่องบุคคล ๔ ประเภท และเพิ่มดอกบัวประเภทที่ ๔ ไปสงเคราะห์เข้าด้วยกัน ท่านยกคำอธิบายจากพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๖ ไปตั้งเป็นคำอธิบายของท่านไว้อีกเช่นเดิม ดังนี้ คือ :-

“ยถา หิ ดานี... ๆเปฯ... ยสฺส ปุคฺคสฺส พหุํปิ สฺสนโต พหุํปิ ภณฺโต พหุํปิ ธารยโต พหุํปิ วาจยโต น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสฺมโย โหติ, อํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ปทปรโม.”^๔ ความว่า “...บุคคลชนิดไหน ชื่อว่า ปทปรมะ คือ บุคคลใด แม้เล่าเรียนก็มาก พุคได้มาก ทรงจำได้มาก สอนคนอื่นได้มาก แต่ไม่บรรลุนิพพานในชาตินั้น บุคคลนี้ เรียกว่า ปทปรมะ” อย่างไรก็ตามถึงจะไม่สามารถบรรลุนิพพานได้ แต่ก็เชื่อว่าจะได้ผลเสียเปล่า เพราะท่านกล่าวว่ายังมีผลอยู่ คือ จะได้เป็นนิสัยปัจจัยหรือวาสนาบาปมีในภพต่อไป ดังความที่ว่า

“...ตตฺถ ติณฺณํ ปุคฺคณํ อิมสฺมีเยว อตฺตภาเว ภควโต ธมฺมเทสนา อตฺถํ สาเรติ ปทปรมานํ อนาคตฺตถาย วาสนา โหติ” ความว่า ในสัตว์ ๔ จำพวกนั้น การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่บุคคล ๓ จำพวกในอรรถกถาแล้ว ส่วนบุคคลจำพวกปทปรมะ จะมีวาสนาบาปมีเพื่อประโยชน์ในอนาคต คือในภพต่อไป”^๕

^๓ อ.อ. (บาลี) ๒/๓๘๐.

^๔ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๕, ม.อ. (บาลี) ๒/๘๘, ส.อ. (บาลี) ๑/๑๕๑, ส.น.อ. (บาลี) ๒/๔-๕.

^๕ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๕, ม.อ. (บาลี) ๒/๘๘, ส.อ. (บาลี) ๑/๑๕๑, ส.น.อ. (บาลี) ๒/๔-๕, ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๖๖-๖๘/๖๕, อ.อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๑๓๓/๓๘๐, อ.อ.จตุกก.ฎีกา (ไทย) ๒/๑๓๓-๑๓๔/๔๑๓-๔๑๘, สารัตถ.ฎีกา (ไทย) ๓/๕-๑๐/๑๕๒-๑๕๓.

จากข้อความในอรรถกถาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า พระอรรถกถาจารย์มิได้เพิ่มคำอธิบายใหม่ที่เป็นอัตโนมติของตนเองเข้ามาแต่อย่างใด เพียงแต่ยกเอาข้อความที่เป็นพระพุทธรวณะเดิมที่มีอยู่แล้วมาแสดงไว้เท่านั้น แล้วอธิบายเสริมความเข้ามาเพียงเล็กน้อยเพื่อป้องกันความเข้าใจคลาดเคลื่อนที่อาจมีผู้สำคัญว่า ปทปรมนุคคลนั้นจะเป็นลักษณะบุคคลที่พัฒนาไม่ได้โดยสิ้นเชิง

ส่วนในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ตอนที่ท่านอธิบายถึงความมุ่งหมายในการแจกแจงแสดงพระธรรมเทศนาของพระตถาคต ๒ แบบ คือ ธรรมเทศนาแบบย่อ กับ ธรรมเทศนาแบบพิสดาร พระอรรถกถาจารย์ได้ให้คำจำกัดความของปทปรมนุคคลไว้แตกต่างจากข้อความในอรรถกถาที่กล่าวมา คือ ในอรรถกถาที่กล่าวมานั้น ท่านอธิบายความปทปรมนุคคลไว้ในแง่ที่เกี่ยวกับการบรรลุธรรมได้เร็วหรือช้ากว่ากันเป็นนัยสำคัญที่ปรากฏเด่นชัด ส่วนอรรถกถาต่อไปนี้ ผู้ศึกษาอาจตีความ หรืออธิบายความเป็นไปได้ทั้ง ๒ ทาง คือ ในแง่ที่เกี่ยวกับการศึกษาเรียนรู้ หรือในแง่ที่เกี่ยวกับการบรรลุธรรมก็ได้ ดังความที่ว่า

“...ปทปรมะ ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง ผู้อับปัญญาสอนให้รู้ได้เพียงแก้ตัวบทคือพยัญชนะ หรือถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถคือความหมาย”^{๑๑} ข้อว่า “ไม่เข้าใจอรรถคือความหมาย หรือไม่เข้าใจธรรม” นี้ ท่านได้ไขความไว้ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย ว่า “น อุดมมณฺเฑน น ฐมฺมมณฺเฑน อภฺยภูตฺตณฺณ ปาฬิณฺณ อชานิตฺวา. ฐมฺมานุ ฐมฺมปฺปฏฺปนฺโน น โหติ”^{๑๒} แปลว่า “คำว่า น อุดมมณฺเฑน น ฐมฺมมณฺเฑน ไม่รู้อรรถะ ไม่รู้ธรรม คือ ไม่รู้อรรถกถา ไม่รู้พระบาลี(คือพระไตรปิฎก) คำว่า ฐมฺมานุ ฐมฺมปฺปฏฺปนฺโน (ไม่) ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีอธิบายว่า ไม่ปฏิบัติข้อปฏิบัติในส่วนเบื้องต้นกับศีล ซึ่งสมควรที่จะบรรลุ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑”

คำว่า “ไม่รู้อรรถะ ไม่รู้ธรรม” กล่าวโดยใจความก็คือ ไม่สามารถเข้าใจความหมายแห่งหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่ตามความเป็นจริงด้วยวิธีการทางเหตุและผลได้ อีกทั้งมิได้ปฏิบัติตามธรรมที่ได้ศึกษาเรียนรู้มา ซึ่งไม่ว่าจะศึกษาเล่าเรียนมาน้อย หรือมากก็ตามนั้นให้เหมาะสมควรกันแก่การแก้ที่จะได้บรรลุธรรมดังกล่าวด้วย มีเจริญอยู่ในศีลให้เป็นพื้นฐานการปฏิบัติเบื้องต้นก่อน ส่วนในคัมภีร์ฎีกา ท่านได้ไขความเพิ่มเติมให้เห็นความสัมพันธ์แห่งคำในประโยคดังนี้ คือ :-

“น อุดมมณฺเฑน ฐมฺมมณฺเฑน ฐมฺมานุ ฐมฺมปฺปฏฺปนฺโน โหติติ อภฺยภูตฺตณฺณ ปาฬิณฺณ อชานิตฺวา โลกุตฺตรฐมฺมสฺส อนฺนรูปฐมฺมํ ปุพฺพภาคปฺปฏฺปนํ ปฏฺปนฺโน น โหติติ เอเมตฺถ สมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพ.

^{๑๑} อจ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๔/๑๒.

^{๑๒} อจ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๘๒.

เตเนวาท “น อุดมมณฺเฑย ฐมฺมมณฺเฑยาคี อฏฺฐกถณฺจ ปาฬิณฺจ ชานิตฺวา ฯเปฯ น ปฏิปนฺโน โหติ”^{๑๒} แปลความว่า “ในข้อความนี้ ฟังทราบความสัมพันธ์ คือ ความเกี่ยวเนื่องกันแห่งคำพูด ดังนี้ :- คำว่า น อุดมมณฺเฑย ฐมฺมมณฺเฑย ไม่รู้อรรถะ ไม่รู้ธรรม อธิบายว่า เป็นคนที่ไม่รู้อรรถถา และพระบาลี แล้วปฏิบัติข้อปฏิบัติส่วนเบื้องต้นอันสมควรแก่โลกุตตรธรรม(คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) เหตุ นั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า น อุดมมณฺเฑย ฐมฺมมณฺเฑยาคี อฏฺฐกถณฺจ ปาฬิณฺจ ชานิตฺวา ฯเปฯ น ปฏิปนฺโน โหติ ดังนี้

จากการไขความในอรรถถา และอธิบายเสริมความไว้ในฎีกาดังกล่าวนี้ ดูเหมือนจะ ส่อความให้เห็นว่า พระอรรถกถาจารย์ และพระฎีกาจารย์ อธิบายความหมายของปทปรมบุคคล ผ่อนปรนลงมาที่การศึกษาเล่าเรียน และการปฏิบัติด้วย หากเป็นเช่นนั้นจริง ก็ย่อมหมายความว่า “บุคคลใด หากมีความรู้ ความเข้าใจในอรรถถา และพระบาลี ตามที่ได้สดับ(ศึกษาเล่าเรียน)มานั้น ไม่ว่าน้อย หรือมากก็ตามแล้วปฏิบัติให้เหมาะสมควรกันแก่ธรรมที่ได้สดับมานั้น ด้วยการ เจริญใน ลึกขา ๓ มี ศีลเป็นต้นให้เป็นพื้นฐานสำคัญเบื้องต้นก่อน ยังผลให้เกิดเป็นพัฒนาการด้านคุณค่าทาง จิตใจบ้าง เช่น อาจได้ผลแม้เป็นเพียงสมาธิวิปัสสนาขั้นต่ำเช่นนี้ ถึงจะไม่สามารถบรรลุโลกุตตร ธรรม(มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑)ได้ ก็ถือว่าได้พ้นแล้วจากสภาวะความเป็นปทปรมบุคคล โดยนัยนี้นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม มีข้อที่น่าสังเกตในที่นี้ คือ จากการตีความ หรือการอธิบายความตามนัย แห่งอรรถถา และฎีกาทั้งสองดังกล่าวมานี้ จึงน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้นักวิชาการศาสนาของ ไทย หรือหลักสูตร แบบเรียน หรือตำราวิชาการของไทยยึดเอาเป็นแนวทางในการตีความ หรือการ อธิบายความในเวลาต่อมาได้

๒.๓ ปทปรมบุคคลในฎีกา

ส่วนในคัมภีร์ฎีกาที่มณิกาย มหาวรรค และฎีกามัชฌิมนิคาย มูลปณณาสกั พระ ฎีกาจารย์ท่านได้ยกข้อความจากพระไตรปิฎกและอรรถถาที่เกี่ยวกับความหมายของบุคคล ๔ ประเภทที่ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า โดยบุคคล ๓ ประเภทแรกนั้นท่านจัดไว้ในฐานเป็นเวไนย บุคคล คือ บุคคลที่สามารถแนะนำสั่งสอนให้บรรลุธรรมได้ในปัจจุบันชาตินั้น ส่วนปทปรมบุคคล ท่านจัดเป็นอเวไนยบุคคล คือ บุคคลผู้ที่ไม่อาจจะแนะนำสั่งสอนให้ตรัสรู้ธรรม หรือบรรลุธรรมได้ ในปัจจุบันชาตินั้น โดยที่สุดแม้แต่สมาธิวิปัสสนาญาณเพียงขั้นต่ำก็ทำให้บังเกิดขึ้นไม่ได้ ซึ่งเป็น

^{๑๒} อง.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๘๒.

การอธิบายที่มุ่งเอาระดับศักยภาพแห่งสติปัญญาในการบรรลุธรรมได้เป็นนัยสำคัญ เช่นเดียวกับนัยคัมภีร์อรรถกถา และพระไตรปิฎกที่กล่าวมา ดังความที่ว่า

“...น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหติติ เตน อุตฺตภาเวน มคฺคํ วา ผลํ วา อนุตฺมโสมณํ วา วิปัสสนํ วา นิพฺพตฺเตตฺตํ น สกฺโกติ. อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ปทปรโมติ อยํ ปุคฺคโล พุชฺฌชนปทเมว ปรมํ อสฺสชาติ “ปทปรโม” ติ วุจฺจติ.”^{๑๓}

ความว่า “...คำว่า น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหติ มีอธิบายว่า ไม่สามารถจะทำมรรคผล นิพพาน หรืออย่างต่ำสมาธิวิปัสสนาให้บังเกิดขึ้นได้”

จากข้อความในคัมภีร์ฎีกาดังกล่าวนี้ ย่อมสื่อความให้เข้าใจได้ว่า คำว่า “ตรัสรู้ หรือบรรลุธรรม” นั้น ท่านหมายถึงพัฒนาการทางด้านคุณธรรมนับตั้งแต่สมาธิวิปัสสนาญาณขั้นต่ำขึ้นไปก็ใช้ได้ ไม่จำเป็นต้องได้บรรลุ อริยมรรค อริยผล หรือนิพพานก็ถือว่าก้าวพ้นแล้วจากสภาวะความเป็นปทปรมบุคคลในพระพุทธศาสนา

๒.๔ ปทปรมบุคคลในปรณวิเสส

ส่วนในปรณวิเสสคัมภีร์สารัตถสังคหะ ฉบับแปลไทยสำนวนเก่า ซึ่งแปลจากฉบับภาษาบาลี เป็นฉบับโบราณจารด้วยอักษรมอญมีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ เป็นคัมภีร์ที่คัดลอกข้อความที่เห็นว่ามีสาระมาแสดงไว้เป็นหมวด ๆ ตอนที่ว่าด้วยการกำหนดบุคคลผู้ที่จะตรัสรู้มรรคผลได้ ซึ่งเป็นคำแปลความภาษาบาลีที่คัดมาจากฉบับของพม่า ท่านพระนันทาทจารย์ชาวเชียงใหม่ได้กล่าวอธิบายความหมายของบุคคล ๔ ที่ได้พบและได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าไว้ในคัมภีร์ดังกล่าว โดยแบ่งเป็นเวไนยบุคคล กับบุคคลที่มีใจเวไนยบุคคลไว้ โดยเฉพาะบุคคลที่มีใจเวไนยบุคคล คือ จำพวกปทปรมบุคคล ท่านได้ให้คำอธิบายไว้ซึ่งมีนัยไม่ต่างกันมากนักจากคำอธิบายที่ท่านได้แสดงไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาที่กล่าวมา ดังความที่ว่า

“...ยสุส ปุคฺคลสุส พหุํปี สุณฺโต พหุํปี ภณฺโต พหุํปี ธารยโต พหุํปี วาจยโต น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหติ อยํ ปทปรโม นาม”^{๑๔} แปลความว่า “...บุคคลผู้ใด เล่าเรียนก็มาก ทรงไว้ก็มาก บอกกล่าวก็มาก ก็ยังมีได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษในชาตินั้น กระทำความเพียรแต่พอเป็นอุปนิสัยปัจจัยในภาคเบื้องหน้า บุคคลจำพวกนี้ ชื่อว่า ปทปรโมบุคคล เหมือนหนึ่งเราท่านทั้งปวงที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ ฉะนี้”^{๑๕}

^{๑๓} ที.ฎีกา (บาลี) ๒/๗๘-๗๙, ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๖๕-๑๗๐, ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐.

^{๑๔} สารสงฺกห. (บาลี) ๒๔๒-๓ ฉบับบาลีอักษรพม่า.

^{๑๕} สารัตถสังคหะ พิมพ์รวมเล่ม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๐), หน้า ๒๖๒-๒๖๓.

สรุปแล้ว ปทปรมบุคคลในปกรณวิเสศ ก็คือ “ปุถุชนที่ไม่สามารถตรัสรู้ธรรมวิเศษได้ ในปัจจุบันชาตินั้น แม้จะศึกษาเล่าเรียนมามาก อาจเป็นถึง “พหูสูตบุคคล” คือ ผู้คงแก่เรียนก็ตาม ประโยชน์ที่ได้ก็เป็นเพียงอุปนิสัยปัจจัยที่จะติดตัวไปในภพภาคหน้าเท่านั้น”

๒.๕ สรุปความว่า

ปทปรมบุคคลที่เป็นหนึ่งในบุคคล ๔ จำพวก มีอุคฆฏัตถุญบุคคล เป็นต้นตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทดังกล่าวมานั้น มิได้มีความหมายในระดับต่ำแบบธรรมดาทั่วไป ที่หมายถึง บุคคลผู้ศึกษาเรียนรู้เข้าใจได้นับพันเมื่อท่านพูดถึงหัวข้อนั้น ๆ รู้และเข้าใจ ต่อเมื่อท่านอธิบาย รู้และเข้าใจต่อเมื่อทบทวน หรือให้ท่านยกหัวข้อมาอธิบายซ้ำ หาดตัวอย่างมาให้ดู ให้ทำแบบฝึกหัด และสอนอย่างไร ด้วยวิธีไหน ก็ไม่รู้ ไม่เข้าใจ ปัญญาที่บ ง่า ไม่เอาถ่าน ซึ่งเป็นการอธิบายในแง่ที่เกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียนอย่างเข้าใจกัน แต่หมายถึง “ปุถุชนผู้ไม่สามารถตรัสรู้ธรรม หรือบรรลุมรรคได้ในปัจจุบันชาตินั้น ไม่ว่าจะเป็นบุคคลผู้อับปัญญา หรือด้อยสติปัญญา ศึกษาเล่าเรียนมาน้อย หรือจะเป็นปัญญาชนผู้คงแก่เรียนมามากอย่างที่เรียกว่า “พหูสูตบุคคล” ทั้งทางปริยัติ และทางปฏิบัติก็ตาม แต่ถ้าไม่สามารถตรัสรู้ธรรม หรือบรรลุมรรคได้ดังกล่าว ท่านก็เรียกว่า “ปทปรมบุคคล” ทั้งนี้ เพียงแต่ยังเป็นบุคคลที่สามารถพัฒนาได้ตามหลักพุทธธรรม”